

Typologia gmin wiejskich na przykładzie gmin województwa mazowieckiego

Mieczysław Adamowicz, Joanna Zająć

W niniejszym artykule zostały zaprezentowane metody opracowania typologii badanych gmin wiejskich województwa mazowieckiego według trzech kryteriów: funkcji, położenia geograficznego oraz podobieństwa sytuacji społeczno-gospodarczej określonej. Typologia funkcjonalna została opracowana na podstawie subiektywnych ocen przedstawicieli samorządu terytorialnego oraz za pomocą analizy skupień metodą Warda, przy wykorzystaniu danych z Banku Danych Regionalnych GUS (2003 r.).

Określenie typów gmin za pomocą zaproponowanych metod może stanowić zarówno punkt wyjścia dla określenia możliwości rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej, jak i jeden z podstawowych elementów opracowania strategii wielofunkcyjnego rozwoju badanych gmin. Praca jest ilustrowana mapami i wykresami.

1. Wprowadzenie

Współczesny rozwój wsi obok rolnictwa obejmuje także funkcje pozarolnicze. Rozwój wielofunkcyjny oznacza zatem modernizację samego rolnictwa i budowanie przedsiębiorczości pozarolniczej. Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich to wieloaspektowy, kompleksowy i wieloetapowy proces społeczno-gospodarczy, którego celem jest stworzenie nowych źródeł dochodu, podniesienie standardu życia oraz zapewnienie bezpieczeństwa ludności wiejskiej (Kłodziński 2004).

Pozarolnicza działalność gospodarcza przez wielu badaczy (Kłodziński et al. 2002) jest wskazywana jako klucz do sukcesu ekonomicznego i społecznego Polski okresu przemian systemowych. Jest także postrzegana jako jeden z najistotniejszych przejawów przedsiębiorczości w kontekście rozwoju regionalnego i lokalnego. Analiza i charakterystyka pozarolniczej działalności gospodarczej, obok analizy rolnictwa, może być podstawą rozpoznania lokalnych szans i zagrożeń oraz opracowania odpowiednich strategii i narzędzi wspomagania rozwoju lokalnego przez władze samorządowe. Zdefiniowanie stanu przedsiębiorczości pozarolniczej może być istotnym narzędziem, które może być wykorzystane przez władze samorządowe w procesie programowania rozwoju oraz określania strategii i polityki roz-

wojowej. Istotną pomocą w tych działaniach może być zdefiniowanie typów gmin wymagających odrębnego podejścia i stosowania innych instrumentów wsparcia. Niniejszy artykuł jest próbą opracowania typologii gmin przy wykorzystaniu różnych kryteriów.

2. Cele badania i dobór próby badawczej

Za główny cel badania (Zając, Adamowicz 2005) przyjęto zdefiniowanie typów badanych gmin wiejskich i opracowanie uzupełniających się typologii według kryteriów:

1. pełnionej funkcji i położenia geograficznego;
2. podobieństwa pod względem wybranych cech społeczno-gospodarczych (analiza skupień metodą Warda);
3. zamknięcia lub otwarcia badanych gmin dla przedsiębiorczości rodzimej i zewnętrznej; przeprowadzone badanie było ukierunkowane na ustalenie i określenie stopnia zależności pomiędzy ilością przedsiębiorców zewnętrznych „napływających” do badanych gmin, a ilością przedsiębiorców rodzimych poszukujących możliwości prowadzenia działalności gospodarczej poza własną gminą – miejscem zamieszkania. Typologia według tego kryterium nie jest prezentowana w niniejszym opracowaniu.

Próba badawcza składa się z 36 (tj. 16%) gmin wiejskich (NUTS 5), sześciu powiatów (NUTS 4) znajdujących się w granicach czterech podregionów (NUTS 3) województwa mazowieckiego (NUTS 2):

1. w *podregionie ciechanowsko-płockim*, powiat *żuromiński*, gminy:
– Lubowidz, Lutocin, Kuczbork-Osada, Siemiątkowo Koziebrodzkie;
2. w *podregionie ostrołęcko-siedleckim*, powiat *sokołowski*, gminy:
– Cerańów, Sterdyń, Jabłonna Lacka, Sabnie, Repki, Bielany, Sokołów Podlaski;
3. w *podregionie warszawskim*, powiat *otwocki*: Sobienie Jeziory, Osieck, Celestynów, Wiązowna, Kołbiel oraz powiat *żyrardowski*: Wiskitki, Radziejowice, Puszcza Mariańska;
4. w *podregionie radomskim*, powiat *garwoliński*: Parysów, Borowie, Miastków Kościelny, Górzno, Garwolin, Łaskarzew, Sobolew, Trojanów, Maciejowice, Wilga oraz powiat *przysuski*: Klwów, Potworów, Odrzywół, Borkowice, Rusinów, Gielniów, Wieniawa.

Wymienione jednostki zostały włączone do próby badawczej poprzez dobór celowy, który miał odzwierciedlić duże zróżnicowanie warunków ekonomiczno-społecznych oraz zróżnicowanie renty położenia gmin wiejskich w województwie mazowieckim. Do badań włączono gminy:

- a) leżące w strefie oddziaływania większych miast i aglomeracji miejskich, które stanowią ważne zewnętrzne źródło wielofunkcyjności obszarów wiejskich;
- b) typowo rolnicze, w których występują charakterystyczne niedomagania związane z kurczeniem się rolnictwa i jego niewydolnością dochodową;

- c) z różnych względów upośledzone lub zaniedbane, gdzie trudności rozwojowe dotyczą zarówno rolnictwa, jak i pozarolniczych form działalności gospodarczej; te wyjątkowo zubożałe tereny, o wciąż pogarszających się warunkach ekonomicznych tworzą „biegun ubóstwa” w stosunku do rozwijających się regionów wielofunkcyjnych.

Źródłem danych pierwotnych były ewidencje działalności gospodarczej 36 Urzędów Gmin oraz informacje uzyskane w wywiadach z przedstawicielami władz samorządowych. Dane z ewidencji obejmują lata 1996-2003. Badania terenowe zostały przeprowadzone na przełomie lat 2003/2004.

3. Typy gmin według subiektywnego zróżnicowania pełnionych funkcji

Indywidualny wywiad pogłębiony z przedstawicielami władz samorządowych badanych gmin umożliwił określenie typów badanych gmin na podstawie dominujących funkcji gospodarczych. Podstawowym kryterium była rola, jaką pełni rolnictwo w gospodarce gminy oraz jej funkcje pozarolnicze.

Badane gminy zostały w przeważającej mierze określone jako rolnicze (32 jednostki – 89% badanej zbiorowości) oraz w znacznie mniejszej części część (4 jednostki – 11%) jako gminy wiejskie o charakterze podmiejskim, pozostające pod wpływem aglomeracji warszawskiej.

Zbiorowość gmin uznanych przez władze za *rolnicze* obejmuje wszystkie gminy wiejskie powiatu sokołowskiego, garwolińskiego i żuromińskiego. Wyróżnia się tu 5 typów gmin:

- a) gminy nastawione na produkcję warzyw;
- b) gminy sadownicze;
- c) gminy rolnicze o zanikającej dwuzawodowości;
- d) gminy o problemowym rolnictwie;
- e) gminy o rolnictwie rozwojowym.

W opinii władz i społeczności lokalnej gmina Sobienie-Jeziory, która ma 2000 ha sadów, funkcjonuje jako typ odrębny – *gmina sadownicza*, choć można zauważyć powolny proces wypierania produkcji owoców przez produkcję warzyw, przy wykorzystaniu istniejącej, dobrze rozwiniętej bazy przechowalniczej.

Należy zauważyć, że *gminy rolnicze nastawione na produkcję warzyw* pod osłonami, podobnie jak gminy sadownicze, charakteryzuje zupełnie inna, korzystniejsza sytuacja na wewnętrznym, wiejskim rynku pracy oraz znacznie lepsza sytuacja dochodowa rolników. Z tego powodu wyodrębniono je jako kolejny typ, do którego w badanej próbie badawczej należą gminy Klwów i Potworów w powiecie przysuskim oraz Maciejowice w garwolińskim.

Trzeci typ to gminy, które zostały uznane za *gminy rolnicze*, jednak z zastrzeżeniem, że *jest to rolnictwo ubogie, zaniedbane*, a powrót czy *kontynuacja pracy na roli jest wymuszona* na dużej części rolników przez ogra-

niczenie zatrudnienia w miastach. Należą tu gminy Lubowidz i Kuczbork-Osada w powiecie żuromińskim oraz Wieniawa i Borkowice w powiecie przysuskim. Są to więc gminy, które w przeszłości pełniły funkcje zbliżone do podmiejskich poprzez dwuzawodowość mieszkańców. Transformacja systemowa w Polsce oznacza w badanych gminach ograniczenie lub likwidację dwuzawodowości.

Czwarty typ to gminy *typowo rolnicze o rolnictwie wysoce problemowym*. Należą tu Sterdyń, Rusinów, Odrzywół, Łaskarzew. Zdaniem władz można by zlikwidować aż 70% gospodarstw rolnych, gdyby tylko znalazło się zatrudnienie poza rolnictwem. W tym typie mieści się także gmina Sobolew, gdzie słabe gleby powodują obecnie duże zainteresowanie zalesieniami.

Piąty typ tworzą *gminy nastawione na rozwój produkcji rolniczej*. Za takie jednostki uznano gminy Siemiątkowo Koziobrodzkie, Ceranów i Sokołów, gdzie obserwuje się chęć powrotu do rolnictwa, pomimo występującej w przeszłości dwuzawodowości. Także w gminach Bielany, Maciejowie i Trojaków występuje duży popyt na ziemię. Cechą charakterystyczną tych gmin jest zjawisko „samoscalania” się gruntów rolnych, czyli wykup ziemi przez młodych rolników od mniejszych, sąsiadujących z nimi gospodarstw, co powoduje wzrost cen ziemi oraz brak zainteresowania rozwojem rekreacyjnych funkcji gminy, nawet jeśli istnieją po temu warunki krajobrazowo-klimatyczne. Nie ma tam też zainteresowania zalesieniami. Cechą szczególną tych gmin jest także małe zainteresowanie rozwojem pozarolniczej działalności gospodarczej przez ich mieszkańców.

Drugą grupę stanowią *gminy wiejskie o charakterze podmiejskim* – są usytuowane w powiecie otwockim (Wiązowna, Kołbiel, Celestynów) oraz żyrardowskim (Radziejowice i Wiskitki). Wyróżniamy tu dwa typy: gminy o charakterze mieszkaniowym oraz gminy o charakterze rekreacyjnym.

Funkcja mieszkaniowa gmin wiejskich jest bezpośrednio związana ze zjawiskiem migracji wahadłowych do dużych miast. Są one często nazywane „sypialniami Warszawy”. W przeszłości były to tereny, których ludność w dużej mierze cechowała dwuzawodowość. Obecnie rolnictwo pełni tu funkcje marginalne, a bardzo duży odsetek ludności jest zatrudniony w Warszawie lub okalających ją mniejszych miastach. Pozostała, znacznie mniejsza część mieszkańców to osoby prowadzące pozarolniczą działalność gospodarczą. Najmniejszą grupę stanowią rolnicy.

Typ *gmin podmiejskich o charakterze rekreacyjnym* reprezentują gminy Radziejowice oraz Kołbiel i Wilga.

Badane gminy łączą niekiedy funkcję rekreacyjną z inną funkcją podstawową, rolniczą czy mieszkaniową. Niektóre podmiejskie gminy mieszkaniowe są jednocześnie gminami rekreacyjnymi. Dużą ilość nabywców działek przyciągają malowniczo usytuowane wzdłuż brzegów Bugu rolnicze gminy wiejskie powiatu sokołowskiego; do rozwinięcia funkcji rekreacyjnej dąży rolnicza gmina Odrzywół, dzięki wykorzystaniu piękna terenów nad Pilicą i Drzewiczką oraz gmina Miastków Kościelny, posiadająca bardzo ciekawą

polodowcową rzeźbę terenu. Niektóre gminy są w stadium przechodzenia np. od funkcji czysto rolniczych do funkcji podmiejsko-rekreacyjnych, czego przykładem jest gmina Puszcza Mariańska.

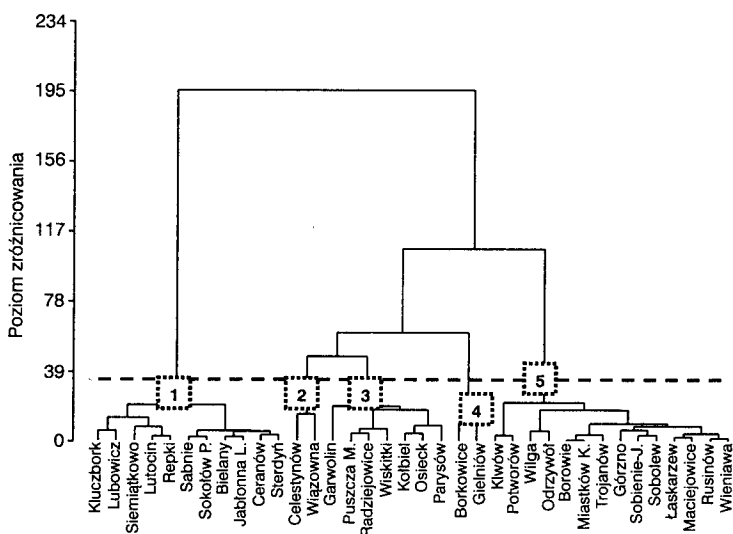
Wśród badanych gmin żadna nie została wskazana jako gmina agroturystyczna, chociaż załączki agroturystyki można znaleźć w niektórych badanych jednostkach.

4. Skupienia gmin według stopnia podobieństwa czynników wielofunkcyjności

Poza wykorzystaniem metody subiektywnej do określenia funkcji badanych gmin podjęto próbę wypracowania metody bardziej obiektywnej. Do określenia zróżnicowania charakteru społeczno-gospodarczego gmin wykorzystano więc szereg cech określających ich wielofunkcyjność, a mianowicie: wysokość i strukturę dochodów mieszkańców, strukturę wykorzystania zasobów pracy, poziom kapitału ludzkiego, nakłady inwestycyjne budżetów gmin oraz strukturę zawodową w rolnictwie. Hierarchiczna metoda analizy skupień Warda (Rószkiewicz 2002) pozwoliła określić stopień podobieństwa badanych gmin pod względem tych cech, które najbardziej wpływają na zróżnicowanie poziomu rozwoju wielofunkcyjnego (dane z BDR 2003, GUS). W związku z tym do analizy wykorzystano 18 cech (symbole od C1 do C18), które określają:

1. poziom dochodów mieszkańców ze źródeł pozarolniczych oraz poziom dochodów budżetów gmin z udziału w podatkach dochodowych, co wyraża:
  - C1 – suma należnego podatku dochodowego w latach 1999–2003 w przeliczeniu na 1 mieszkańca w wieku produkcyjnym (w tys. zł);
  - C2 – suma wpływów do budżetów gmin z tytułu udziału w podatku dochodowym od osób prawnych w latach 1999–2003 (w tys. zł);
2. strukturę głównych źródeł dochodów poprzez odsetek osób utrzymujących się głównie z:
  - C3 – pracy najemnej;
  - C4 – pracy na rachunek własny poza swoim gospodarstwem rolnym oraz poza rolnictwem;
  - C5 – pracy na rachunek własny we własnym gospodarstwie rolnym;
  - C6 – rent i emerytur (połączenie tych kategorii nie wpłynęło na wyniki grupowania);
3. poziom niewykorzystanych zasobów pracy, co wyraża:
  - C7 – stopa bezrobocia;
  - C8 – odsetek bezrobotnych przez ponad 13 miesięcy (wpływa na obniżenie poziomu dochodów ludności i chłonności rynków oraz wzrost nastrojów apatii i bierności);
4. „kapitał wiedzy”, czyli poziom wykształcenia mieszkańców, tj.:
  - C9 – odsetek osób z wykształceniem wyższym i policealnym łącznie;

5. poziom inwestycji w badanych gminach wyrażony przez:
 C10 – sumę wydatków inwestycyjnych budżetów gmin w latach 1996–2002 (w tys. zł);
6. strukturę gospodarstw rolnych wg rodzajów prowadzonej działalności gospodarczej oraz odsetek gospodarstw największych, co wyrażają cechy:
 C11 – odsetek gospodarstw rolnych prowadzących wyłącznie działalność rolniczą;
 C12 – odsetek gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą i pozarolniczą;
 C13 – odsetek gospodarstw rolnych nie prowadzących żadnej działalności;
 C18 – odsetek gospodarstw o powierzchni UR powyżej 15 ha;
7. strukturę pracujących we własnym gospodarstwie rolnym wg grup obszarowych UR:
 C14 – odsetek pracujących w gospodarstwach o powierzchni do 5 ha;
 C15 – odsetek pracujących w gospodarstwach o powierzchni od 5 do 10 ha;
 C16 – odsetek pracujących w gospodarstwach o powierzchni od 10 do 15 ha;
 C17 – odsetek pracujących w gospodarstwach o powierzchni powyżej 15 ha.
- W wyniku grupowania metodą Warda otrzymujemy 5 skupień gmin, na poziomie zróżnicowania 34, 4 (linia przerywana).
- W każdym skupieniu wskazano gminę (nazwy w nawiasach), którą opisyją cechy najbliższe wartościom średnim wyliczonym dla danej grupy.

Rys. 1. Dendrogram 5 skupień badanych gmin wiejskich. Źródło: opracowanie własne

Wyszczególnienie	Skupienie					Granice przedziału
	1	2	3	4	5	
C 1 (tys. zł)	4,6	15,8	8,3	4,7	4,9	4,6–15,8
C 2 (tys. zł)	53,7	555,6	204	16,7	40,8	16,7–555,6
C 3 (%)	24	59	49	34	31	24–59
C 4 (%)	3	9	6	4	4	3–9
C 5 (%)	34	3	11	9	31	3–34
C 6 (%)	34	23	29	37	28	23–37
C 7 (%)	15	17	15	31	11	11–31
C 8 (%)	6	6	6	16	5	5–16
C 9 (%)	4	11	6	5	5	4–11
C 10 (tys. zł)	749	1583	1407	1188	1225	749–1583
C 11 (%)	1	8	5	2	2	1–8
C 12 (%)	8	6	10	8	8	6–10
C 13 (%)	8	50	32	34	14	50–8
C 14 (%)	16	49	40	64	36	16–64
C 15 (%)	29	33	40	30	45	29–45
C 16 (%)	25	11	13	5	14	5–25
C 17 (%)	31	3	6	1	5	1–31
C 18 (%)	18	1	2	0	3	0–18

Tab. 1. Centroidy cech od C1 do C18, granice i mediany przedziałów. Źródło: opracowanie własne.

Skupienie 1. tworzy 11 gmin (Kuczbork-Osada), skupienie 2. obejmuje 2 gminy (Celestynów), skupienie 3. to 7 gmin (Końbiew), skupienie 4. tworzą 2 gminy (Borkowice), a skupienie 5. aż 14 gmin (Sobienie-Jeziory). Poszczególne wyodrębnione skupienia charakteryzują się wartościami średnimi (tzw. centroidy) badanych cech, które są zamieszczone w tabeli 1.

Wyróżnione skupienia reprezentują następujące typy funkcjonalne: gminy monofunkcyjne rolnicze, gminy monofunkcyjne z problemowym rolnictwem, gminy monofunkcyjne wysoce problemowe z powodu zanikającej dwuzawodowości, gminy odchodzące od monofunkcyjności i gminy wielofunkcyjne.

Gminy monofunkcyjne – skupienie 1. Skupienie to obejmuje wszystkie gminy wiejskie powiatu sokołowskiego i żuromińskiego. Cechują je **najniższe** wartości (dolna granica przedziału) wskaźnika należnego podatku dochodowego od osób fizycznych (C1) i prawnych (C2) oraz wskaźnika wydatków inwestycyjnych (C10), najniższy odsetek ludności utrzymującej się z pracy najmniej (C3) i na rachunek własny (C4), najniższy odsetek ludności posiadającej wykształcenie wyższe lub policealne (C9), najniższy odsetek gospodarstw prowadzących wyłącznie działalność pozarolniczą (C11) oraz nie prowadzących żadnej działalności (C13). Takie wartości świadczą o niskim poziomie wielofunkcyjnego rozwoju zaliczonych tu gmin. Ich kolejną cechą jest stosunkowo niski (zbliżony do dolnej granicy przedziału i znacznie niższy od mediany) odsetek osób bezrobotnych (C7) i osób pozostających bez

pracy dłużej niż 13 miesięcy (C8). Gminy te charakteryzują natomiast najwyższe w badanej grupie wartości (górną granicą przedziału) takich cech jak: odsetek osób, których głównym źródłem utrzymania jest praca we własnym gospodarstwie rolnym (C5), oraz osób utrzymujących się z rent i emerytur (C6), najwyższy odsetek gospodarstw rolnych prowadzących wyłącznie działalność rolniczą, najwyższy odsetek osób pracujących głównie we własnym dużym (C16) i bardzo dużym (C17) gospodarstwie rolnym oraz najwyższy odsetek gospodarstw rolnych o powierzchni UR powyżej 15 ha. Zbiór takich cech dowodzi, że skupienie 1. to rejony silnej monofunkcyjności rolniczej, choć mają relatywnie **najlepszą strukturę gospodarstw rolnych**: C11 – C18. Wyniki analizy są zgodne z przedstawionymi opiniami władz na temat funkcji pełnionych przez ich gminy. Z tym że w wywiadach zostały uwzględnione również uwarunkowania „niemierzalne”, jak np. wymuszony charakter powrotu do rolnictwa w gminach Lubowidz i Kuczbork-Osada czy kumulacja barier w działalności rolniczej w gminie Sterdyń.

Gminy monofunkcyjne z problemowym rolnictwem – skupienie 5. Skupienie to obejmuje większość gmin powiatu garwolińskiego i przysuskiego. Posiada cechy najbardziej zbliżone do skupienia 1. Występuje tu jednak większy (o 6 punktów procentowych) odsetek osób utrzymujących się z pracy najemnej, najniższa w badanej grupie stopa bezrobocia (C7) oraz bezrobocia długotrwałego (C8). W porównaniu ze skupieniem 1., gminy skupienia 5. miały znacznie wyższy wskaźnik wydatków inwestycyjnych (C10). Natomiast to, co różni te skupienia, to cechy od C14 do C18, czyli: o wiele niższy odsetek gospodarstw największych (C18) oraz osób pracujących w gospodarstwach dużych i bardzo dużych; zwiększył się tu z kolei odsetek osób pracujących w gospodarstwach bardzo małych (C14) i małych (C15). Stąd wniosek, że są to także **gminy o silnej rolniczej monofunkcyjności**, jednak o **gorszej strukturze obszarowej gospodarstw rolniczych i niekorzystnej strukturze pracujących wyłącznie we własnym gospodarstwie rolnym** w aspekcie wielkości gospodarstwa. Jednak należy tu wyróżnić gminy Klwów i Potworów zajmujące się produkcją warzywniczą, która nie wymaga dużych powierzchni i znacząco wpływa na podniesienie poziomu dochodów mieszkańców. Skupienie 5. obejmuje wszystkie gminy uznane przez ich władze za rolnicze, a nie włączone do skupienia 1. Ponieważ jednak władze gminne uwzględniają w swoich opiniach także inne uwarunkowania, w wywiadach wyróżniono podgrupy: sadownicze, warzywnicze, rolnicze problemowe, rolnicze rozwojowe itp.

Gminy monofunkcyjne wysoce problemowe z powodu zanikającej dwuzawodowości – skupienie 4. Do tego skupienia należą gminy Borkowice i Gielniów w powiecie przysuskim, które mają najniższy wskaźnik należnego podatku dochodowego (C1) i (C2), najniższy odsetek osób utrzymujących się z pracy na rachunek własny i z pracy we własnym gospodarstwie rolnym. Cechuje je natomiast najbardziej niekorzystna kombinacja takich cech jak: najwyższy odsetek osób utrzymujących się z rent i emerytur, najwyższa stopa bezrobocia oraz najwyższy odsetek osób pozostających bez pracy dłużej niż

13 miesięcy, co świadczy o bardzo trudnej sytuacji na lokalnym rynku pracy, która wynika z ograniczenia dwuzawodowości. Na tym tle niemal całkowity brak gospodarstw dużych (C18), najwyższy odsetek osób pracujących w gospodarstwach najmniejszych (C14) i małych (C15), dosyć wysoki odsetek gospodarstw nieprowadzących żadnej działalności gospodarczej (C13) prowadzą do wniosku, że są to **gminy wysoce problemowe w aspekcie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich**. Występuje tu kumulacja najbardziej niekorzystnych uwarunkowań pozarolniczych, jak i trudna sytuacja w rolnictwie. Te tereny pozostają pod bezpośrednim wpływem procesów restrukturyzacji i prywatyzacji zakładów państwowych w Radomiu i Przysusze, które ograniczyły długotrwałe zjawisko dwuzawodowości. Jak wskazuje omawiany tu przypadek, nie spowodowało to ani powrotu do rolnictwa, ani zwiększenia odsetka osób prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą na własny rachunek, co mogłoby zastąpić utracone etaty. Wzrosło natomiast bezrobocie i wykorzystanie takich stałych źródeł utrzymania jak renty i emerytury. Sytuację tą potwierdzają władze gmin, które jako główny problem wskazują postawę biernego oczekiwania na pomoc państwa.

Gminy odchodzące od monofunkcyjności – skupienie 3. obejmuje 7 gmin w 3 powiatach. Ich wspólną cechą (z wyjątkiem gmin Garwolin i Parysów) jest dosyć dobre położenie względem Warszawy i Żyrardowa. Wyróżnia je średnia wartość niemal wszystkich badanych cech, z tym że ich poziom jest najbardziej zbliżony do wartości skupienia 2. Wyjątkiem jest najwyższy w badanej zbiorowości odsetek gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą i pozarolniczą. Można stwierdzić, że w porównaniu z pozostałymi badanymi gminami są one **bliskie modelowi terenów wiejskich zmierzających do rozwoju funkcji pozarolniczych**, gdyż szereg cech wskazuje na występowanie tendencji do odchodzenia od rolnictwa jako jedyne lub głównego źródła utrzymania. Jeżeli porównamy wyniki przeprowadzonej analizy skupień z opiniami władz samorządowych na temat funkcji ich gmin, to okazuje się, że skupienie 3. jest pewnego rodzaju „zlepkiem”. Zaliczono do tego skupienia gminy Radziejowice, Wiskitki i Kolbiel (charakter podmiejski lub podmiejsko-rekreacyjny), gminy Puszcza Mariańska i Garwolin (zdaniem ich władz nadal pełnią funkcje rolnicze), gminę osiek (rolnictwo na słabym poziomie, silna dwuzawodowość w przeszłości, obecnie bardzo silna tendencja do odchodzenia od rolnictwa i poszukiwanie pełnoetatowej pracy najemnej poza rolnictwem) Znalazła się w tej grupie oddalona od głównych dróg i ośrodków miejskich gmina Parysów, która pomimo niezbyt korzystnego położenia wyróżnia się relatywnie wysokim odsetkiem osób utrzymujących się z pracy najemnej i niewielkim odsetkiem osób utrzymujących się z rolnictwa. Władze podkreślają, że zwiększenie rynku pracy poza rolnictwem spowodowałoby natychmiastowe odejście kolejnej grupy ludności z pracy w rolnictwie. Z drugiej strony wyraźna jest tendencja do powiększania się niektórych gospodarstw rolnych skupujących ziemię. Jednak jest to gmina o dużym potencjale dla rozwoju wielofunkcyjnego.

Rys. 2. Rozmieszczenie 5 wyodrębnionych skupień badanych gmin wiejskich. Źródło: opracowanie własne.

Gminy wielofunkcyjne – skupienie 2. obejmuje dwie gminy powiatu otwockiego: Wiązowna i Celestynów. Są to jednostki krańcowo odmienne od wcześniej przedstawionych skupień. Cechuje je najwyższy poziom pozarolniczych dochodów ludności (C1), najwyższa wartość (C2) wydatków inwestycyjnych oraz najwyższy wskaźnik: osób z wykształceniem wyższym i policealnym, osób utrzymujących się z pracy najemnej oraz z pracy na rachunek własny poza rolnictwem. Są to cechy najbardziej pożądane z punktu widzenia wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Występuje tu najniższy

wskaźnik osób, które utrzymują się głównie z pracy we własnym gospodarstwie rolnym oraz najniższy wskaźnik osób utrzymujących się z rent i emerytur, co świadczy zarówno o odchodzeniu ludności od zatrudnienia w rolnictwie, jak i o braku zjawiska „ucieczki” na rentę, czy emeryturę. Gminy te charakteryzuje bardzo niski odsetek gospodarstw bardzo dużych (C18) i w konsekwencji bardzo niski odsetek osób pracujących w takich gospodarstwach. Zmniejszająca się wielkość gospodarstw rolnych wynika z odchodzenia od produkcji rolnej i z coraz bardziej atrakcyjnej ceny ziemi w gminach o tak dogodnym położeniu względem Warszawy.

Z analizy wynika, że skupienie 2. utworzyły gminy o **najbardziej zaawansowanym poziomie rozwoju wielofunkcyjnego**, czyli o najbardziej rozwiniętych na tle badanej zbiorowości funkcjach pozarolniczych. Zdaniem władz są to gminy, które pełnią obecnie funkcje podmiejskie.

Przedstawiony podział gmin na typy odbiega nieco od podziału wynikającego z badania gmin problemowych IRWiR PAN (Rosner et al. 2002). Tylko gmina Borkowice została wskazana w obu analizach jako jednostka problemowa. Pozostałe gminy zostały sklasyfikowane zupełnie odmiennie.

5. Typologia gmin wiejskich według kryterium ich funkcji oraz położenia geograficznego

Charakter funkcjonalny gmin wiejskich zależy w znacznym stopniu od położenia w przestrzeni zwłaszcza wobec dużych miast i innych ośrodków gospodarczych. Inną strukturę gospodarczą i poziom spełnianych funkcji mają gminy podmiejskie, inaczej kształtują się te sytuacje w gminach peryferyjnych. Połączenie kryterium położenia geograficznego, charakteru sąsiedztwa i stanu połączeń transportowych z kryterium struktury funkcjonalnej prowadzi do wyodrębnienia szeregu (9) typów gmin. W badanej grupie występują tylko niektóre typy gmin.

Położenie geograficzne badanych gmin względem ośrodków miejskich oraz głównych dróg i szlaków kolejowych (rys. 1.) powoduje, że wyróżnia się tu przede wszystkim **grupa gmin o lokalizacji podmiejskiej**, tzn. w bezpośrednim sąsiedztwie gminy miejskiej lub w niewielkiej odległości, ale z dobrymi połączeniami komunikacyjnymi drogowo-kolejowymi. Jednakże uwzględnienie analizowanych powyżej uwarunkowań ekonomiczno-społecznych oraz wynikających stąd zróżnicowanych funkcji badanych gmin powoduje, iż należy wyodrębnić tu cztery wyraźnie odmierne podgrupy:

1. **podgrupa gmin wiejskich o lokalizacji podmiejskiej, w bezpośrednim sąsiedztwie aglomeracji warszawskiej** (Wiązowna) lub w nieznacznej odległości, ale z bardzo dobrymi połączeniami kolejowo-drogowymi, umożliwiającymi np. codzienne migracje wahadłowe do pracy (Celestynów); są to jednocześnie gminy o najwyższym poziomie omawianych wskaźników ekonomiczno-społecznych i najbardziej zaawansowanym procesie rozwoju wielofunkcyjności (skupienie 2.);

2. **podgrupa gmin wiejskich o lokalizacji podmiejskiej względem większych miast** (Skierniewice, Żyrządów, Mszczonów, Garwolin) z **dobrymi połączeniami drogowo-kolejowymi do Warszawy**, w stosunkowo niedużej odległości umożliwiającej codzienne migracje wahadłowe do stolicy; podgrupa ta obejmuje badane gminy charakteryzujące się tym, że w procesie rozwoju wielofunkcyjności są na etapie przejściowym, tzn. mają stosunkowo dobre wskaźniki ekonomiczno-społeczne, a wyniki ich analizy pozwoliły zaliczyć je do skupienia 3. najbardziej zbliżonego do gmin skupienia 2.;
3. **podgrupa gmin wiejskich o lokalizacji podmiejskiej względem miast oddalonych od Warszawy** (np. Sokołów Podlaski, Żuromin): są to gminy zaliczone do skupienia 1. (silna monofunkcyjność rolnicza), a w niektórych przypadkach (np. Sokołów Podlaski czy Lubowidz) nawarstwienie problemów wynikających z silnej dwuzawodowości w minionym okresie i obecnej wysokiej stopy bezrobocia zarówno we wspomnianych ośrodkach miejskich, jak i przede wszystkim w otaczających je gminach wiejskich;
4. **podgrupa gmin wiejskich o lokalizacji podmiejskiej względem mniejszych miast oddalonych od Warszawy i Radomia** (np. Przysucha, Łaskarzew), zaliczamy tu obie gminy tworzące skupienie 4. (wysoce problemowe) oraz część gmin wchodzących w skład monofunkcyjnego skupienia 5.

Typ	gminy:			
wielofunkcyjna	---	---	Wiązowna, Celestynów	
etap pośredni	---	Parysów, Osieck, Garwolin	Wiskitki, Radziejowice, Puszcza M., Kołbiel	
monofunkcyjna	Lubowidz, Lutocin, Siemiątkowo K., Kuczbork-O., Ceranów, Sterdyń, Sabnie, Jabłonna L., Repki, Bielany, Odrzywół, Klwów, Potworów, Rusinów, Sobienie-J., Wilga, Borowie, Miasków K., Sobolew, Trojanów, Maciejowice	Sokołów P., Łaskarzew, Górzno, Borkowice, Gielniów, Wieniawa	---	
	<i>duża wiejskie słabe</i>	<i>duża i średnia m.in. miejskie dosyć dobre</i>	<i>mała i bardzo mała m.in. miejskie bardzo dobre</i>	<i>1. 2. 3.</i>

1. odległość od Warszawy; 2. rodzaj gmin sąsiednich; 3. połączenia drogowe i kolejowe z większymi ośrodkami miejskimi

Rys. 4. Podział zbiorowości badanych gmin ze względu na kryterium funkcji oraz położenia geograficznego względem Warszawy i innych gmin miejskich. Źródło: opracowanie własne.

Drugą dużą grupę tworzą gminy wiejskie położone w bezpośrednim sąsiedztwie innych gmin wiejskich (np. Odrzywół, Klwów, Sobienie-Jeziory, Maciejowice, Jabłonna Lacka, Siemiątkowo Koziebrodzkie) lub w sąsiedztwie gmin miejskich z małymi ośrodkami miejskimi, natomiast bez bezpośredniego dostępu do głównych dróg i kolei (np. Rusinów, Potworów). Wcześniejsza analiza wskazała, że są to gminy należące do skupienia 1. i 5., czyli grupy o charakterze monofunkcyjnym.

Położenie gminy stanowi ogólny warunek dla rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej, a lokalizacja działalności gospodarczej może być istotnym czynnikiem rozwoju zarówno dla przedsiębiorstwa, jak i dla gminy. Analiza danych opisujących noworejestrowaną działalność gospodarczą pozwoliła zweryfikować twierdzenie, iż podmioty podejmujące działalność gospodarczą dążą do optymalizacji lokalizacji (Kuciński 1997). Niemal we wszystkich badanych gminach czynnikiem decydującym o wyborze lokalizacji większości firm był majątek nieruchomości właściciela. W pięciu gminach aż 90% firm działało w miejscu zamieszkania właściciela, w 19 gminach odsetek przedsiębiorców nie wykazujących odrębnego miejsca prowadzenia działalności stanowił od 80% do 90%, i w 12 gminach od 75% do 80%. Wyróżniała się w tej grupie podwarszawska gmina Radziejowice (30% firm prowadzonych poza miejscem zamieszkania) oraz gminy Kolbiel i Wiskitki (po 26%). Wspólną cechą tych gmin jest odchodzenie od funkcji rolniczych i przejmowanie funkcji podmiejskich, co jest spowodowane dobrą lokalizacją względem Warszawy i Żyrardowa.

Wyniki prezentowanych analiz potwierdzają, jak ważną rolę odgrywa położenie geograficzne dla wielofunkcyjnego rozwoju gmin wiejskich. Dowodzą też, iż powinno ono być jednym z podstawowych kryteriów typologii.

6. Wnioski

Przedstawione metody definiowania rodzajów gmin wiejskich według trzech odmiennych kryteriów umożliwiły wskazanie różnych typów gmin w badanej próbie badawczej. Zdefiniowane typy gmin nie obrazują w pełni zróżnicowania, jakie występuje wśród tych jednostek w Polsce w dobie transformacji rynkowej, są jednak wskazówką, jakie procesy i przemiany zachodzą w gminach wiejskich i jaki nadają im w związku z tym charakter.

Określenie typu gminy i etapu, na jakim się ona znajduje w dążeniu do zróżnicowania swoich funkcji, może stanowić punkt wyjścia dla opracowania strategii i polityki wielofunkcyjnego rozwoju takiej jednostki i wydaje się niezbędne dla podniesienia sprawności działania samorządów lokalnych odpowiedzialnych za zarządzanie gminami. Powtórne przeprowadzenie analizy po upływie pewnego czasu umożliwi stwierdzenie, czy podjęte działania i wykorzystane metody zarządzania rozwojem gminy przyniosły zakładane efekty. Przy czym bardzo ważną sprawą w przypadku przeprowadzania kolejnych analiz jest zastosowanie tej samej metody i tych samych kryteriów, co zapewni porównywalność wyników badań pierwotnych oraz badań następnych.

W skali ponadlokalnej określenie typów gmin ilustruje zróżnicowanie określonego układu przestrzennego: powiatu, podregionu czy całego województwa. Dlatego proponowana typologia może być przydatna w opracowaniu polityki rozwoju obszarów o większym zasięgu. Może w związku z tym służyć ocenie trafności decyzji władz, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego, podejmowanych nie tylko na szczeblu lokalnym, ale także na poziomie mezo-regionalnym i makro-regionalnym.

Prezentowane powyżej typologie gmin wiejskich mogą być wykorzystane zarówno do potrzeb badawczo-naukowych, jak i w praktycznych procesach poznawczo-decyzyjnych.

Informacje o autorach

Prof. dr hab. Mieczysław Adamowicz – kierownik Katedry Polityki Agrarnej i Marketingu SGGW. E-mail: adamowicz@alpha.sggw.waw.pl.

Mgr Joanna Zając – doktorantka w Katedrze Polityki Agrarnej i Marketingu SGGW.

Bibliografia

- Kłodziński, M., 2004. Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi po integracji z UE. *Wież i Rolnictwo*, nr 2 (123).
- Kłodziński, M., Fedyszak-Radziejowska, B. 2002. *Przedsiębiorczość wiejska w Polsce i krajach Unii Europejskiej*, Warszawa: IRWiR PAN.
- Kuciński, K. 1997. *Przestrzenne aspekty przedsiębiorczości*, Warszawa: SGH.
- Rosner, A. (red.) 2002, *Wiejskie obszary kumulacji barier rozwojowych*, Warszawa: IRWiR PAN.
- Rószkiewicz, M. 2002. *Metody ilościowe w badaniach marketingowych*, Warszawa: PWN.
- Zając, J. 2005. *Pozarolnicza działalność gospodarcza jako wyraz przedsiębiorczości i przejaw wielofunkcyjnego rozwoju gmin wiejskich*, praca doktorska napisana w Katedrze Polityki Agrarnej i Marketingu pod kierunkiem prof. dr hab. M. Adamowicza, Warszawa.